

Lenneke Berkhout

Hoveniers en tuinbazen

*Een cultuurgeschiedenis van het tuinieren
door de eeuwen heen*

ALFABET UITGEVERS

2023

Voorwoord

Mathijs Deen

Lenneke Berkhout en ik kenden elkaar nog niet toen ik haar belde met de vraag of ze me zou willen helpen om een radio-documentaire te maken over de rijke, maar zelden vertelde geschiedenis van de Nederlandse tuinlieden. Ze had een boek geschreven over de hoveniers van de Oranjes in de zeventiende en achttiende eeuw en ik hoopte dat ze me zou kunnen helpen ook de latere geschiedenis te beschrijven.

‘Wat leuk,’ zei ze. ‘Ik ben net bezig daar een boek over te schrijven. Volgende week ga ik naar de archieven van kasteel Duivenvoorde. Voor mijn hoofdstuk over de negentiende eeuw.’

‘Duivenvoorde?’ zei ik verrast.

‘Daar zijn drie generaties van één familie tuinbaas geweest,’ zei ze.

Even wist ik niet wat te zeggen. ‘Wat een toeval,’ zei ik toen maar. ‘Die mensen ken ik. Dat zijn mijn voorouders.’

Toen we hadden opgehangen, vroeg ik me af of ik ooit,

buiten mijn familie om, iemand het woord “tuinbaas” had horen gebruiken. Ik herinnerde me de anekdote van een jongere broer van mijn moeder, die in Doorn op de middelbare school van de lerares biologie de vraag kreeg wat zijn vader deed voor de kost. Hij antwoordde: ‘Mijn vader is tuinbaas op landgoed Broekhuizen.’

De lerares fronste. ‘Tuinman,’ verbeterde ze.

‘Nee, tuinbaas,’ zei mijn oom.

‘Wat doet je vader dan?’

‘Hij zorgt voor de tuinen van het landhuis.’

‘Dan is hij dus een tuinman,’ zei de lerares. ‘Een tuinbaas bestaat niet.’

Dit speelde zich begin jaren vijftig af op de Utrechtse heuvelrug; die dommelende, lommerrijke litanie van buitenplaatsen met tuinen die al eeuwen werden onderhouden door tuinbazen en hun knechten. Maar twee wereldoorlogen hadden de vanzelfsprekendheden van de voorgaande eeuwen weggevaagd en de meeste families die de buitenplaatsen in bezit hadden konden het feodale legertje personeel van weleer niet meer bekostigen. Tuinbazen waren zeldzaam geworden.

Ook op Broekhuizen moesten jonkheer Theodoor Jean Guillaume Stratenus en zijn vrouw Christine Henriette Pauw van Wieldrecht zich maar zien te redden met een afgeslankt bestand aan vast personeel; in de keuken de Duitse Clara, voor het huishouden de Zwitserse Elise en voor de tuinen en de bossen de tuinbaas Piet. Knechten waren niet meer in vaste dienst. Vlak na de oorlog stommelde in de bossen nog wel een bejaarde jager rond, maar die was zo oud dat hij al spoedig met pensioen gestuurd kon worden.

De tuinbaas van kasteel Broekhuizen in Leersum, mijn

grootvader Piet Gussekloo, trof eind jaren veertig bij zijn aantreden een landgoed aan dat had geleden onder de oorlog. De tuinbaaswoning naast de vervallen Oranjerie was door Canadese soldaten in onbewoonbare staat achtergelaten, maar de koetsierswoning stond leeg. In het koetshuis stond een uitgediend rijtuig, het koetswerk muf van schimmel en houtworm. De paardenboxen waren verlaten.

Het gras voor het kasteel stond hoog. Wat ooit een gemillimeterd gazon was waaruit het Huis Broekhuizen oprees als een triomf over de getemde natuur, was verwilderd tot hooiland dat door een pachtboer twee keer per jaar gemaaid werd. Ook de beuken langs de toegangslaan waren verwaarloosd en dienden, naar het oordeel van mijn grootvader, geroooid en opnieuw aangeplant te worden.

‘Nee, laat dat maar zo,’ zei de kasteelvrouw. ‘Concentreert u zich op de moestuin, het fruit, de bloemen en het bos.’

Mijn grootvader deed wat hem was opgedragen, tot hij de aanblik van het hooiland voor niet meer kon verdragen en hij, bij gebrek aan knechten, het gazon in zijn eentje met handmaaier in de oude staat begon te herstellen.

Want hij was een Gussekloo. Zowel aan vaders- als aan moederszijde waren vijf generaties tuinbazen hem voorgegaan. Hij had als kind rondgezworven in de kassen en tuinen van Duivenvoorde in Voorschoten en de Paauw in Wassenaar; buitenplaatsen waar zijn beide grootvaders tuinbaas waren. Hij had gezien hoe zijn grootouders en ooms in naam van kasteelheren heersten over parkland, moestuinen, kassen, boomgaarden en bossen. Hij zag hoe iedere week de ingehuurde arbeiders bij de tuinbaaswoning in de rij stonden om te worden uitbetaald, hoe het hele jaar door verse groen-

ten, exotisch fruit, rijke boeketten bloemen en tropische kamerplanten werden afgeleverd aan het kasteel, en hoe in de herfst een handvol knechten met bladharken de zorgvuldige gemaaide gazons bevrijdden van ongerechtigheden. Vanuit het huis kon de kasteelheer langs vrijgemaakte zichtlijnen en over smetteloze gazons heersende blikken werpen over een voorspelbare wereld.

‘Als ik mijn grootvader naast de jonkheer door het park zag wandelen,’ herinnerde mijn grootvader zich aan het eind van zijn leven, ‘dan kon je niet zien wie de kasteelheer was en wie de tuinbaas.’ Hij knikte en voegde er aan toe: ‘Ik dacht: dat wil ik ook.’

Toen hij elf was ging hij in de leer bij de tuinbazen van andere landgoederen in de omgeving van Voorschoten. Zeven jaar lang duurde die opleiding en toen kon hij zelf aan de slag: eerst op kasteel Schoenfels in Luxemburg, later op Verwolde in Laren en uiteindelijk op Broekhuizen in Leersum. Het werd een tocht van een oude naar een nieuwe wereld, waarin hij de negentiende-eeuwse verhoudingen teloor zag gaan en zijn beroep voelde verbrekken onder zijn handen.

Dat hij die neergang heeft meegemaakt, vervulde hem met een gemengd gevoel van weemoed en opluchting. Weemoed over de verstreken tijd, de verdwenen wereld van zijn voorouders en het vakmanschap dat hij niet door kon geven.

Maar ook opluchting dat met het leegsterven van de landgoederen aan de feodale verhoudingen een einde kwam en hij niet meer met stropdas en gepoetste schoenen op het Huis diende te komen als de bel voor het personeel werd geluid.

Na zijn pensioen, verdreven van de buitenplaats, was hij nadrukkelijk zijn eigen baas geworden, koningsgezind, con-

servatief en autoritair als zoveel mannen van zijn generatie, maar ook een verdwaalde reiziger uit een voorbije wereld die een wonderlijke uitwerking had op het gras, de bloemen en de planten om ons huis. Waar hij kwam bloeide de tuin op. Waar hij geweest was, was de tijd bevroren. De struiken waren voller, de bloemen keken op naar de zon, het gras was kort, dicht en statig.